

**MUSTAQILLIK DAVRIDA MILLIY TARIXGA METODOLOGIK
YONDASHUVNING YANGILANISHI****Jumayev Elmurod Bekpulatovich***Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti v.b, fffd (PhD),**E-mail: elmurodjumayev272@gmail.com**ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7433-7706>*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O'zbekiston mustaqilligi davrida milliy tarixni o'rganish va talqin etishga bo'lgan metodologik yondashuvlarning yangilanish jarayonlari tahlil qilinadi. Mustaqillikning milliy tarixni xolis, ilmiy va milliy manfaatlar nuqtayi nazaridan qayta o'rganish uchun yaratgan imkoniyatlari, tarixiy tafakkur va tarixiy xotiraning tiklanish jarayonlari yoritiladi. Maqolada tarixiy voqealarni baholashda mafkuraviy qoliplardan voz kechish, tarixiy manbalarga yangicha munosabat, manbashunoslik va tarixshunoslikning rivojlanishi hamda tarixiy haqiqatni kompleks tadqiq etishga intilish kabi metodologik o'zgarishlarga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, milliy davlatchilik tarixi, buyuk tarixiy shaxslar, milliy qadriyatlar va madaniy merosni o'rganishda zamonaviy ilmiy yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Tarixni o'rganishda xolislik, tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil va manbalarga tanqidiy yondashuv tamoyillarining kuchayishi mustaqillik davri tarixshunosligining muhim xususiyatlari sifatida ko'rib chiqiladi. Mazkur metodologik yangilanishlarning milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani shakllantirish va yosh avlodning tarixiy tafakkurini rivojlantirishdagi o'rni ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *mustaqillik davri, milliy tarix, metodologik yondashuv, tarixiy tafakkur, tarixiy xotira, tarixshunoslik, manbashunoslik, tarixiy haqiqat, milliy o'zlik, tarixiylik tamoyili, xolislik, tizimlilik, qiyosiy tahlil, tarixiy manba, milliy davlatchilik, madaniy meros, zamonaviy tarix.*

Kirish. Jahon modern romanchiligi turfa tizimlardan tarkib topgan. Afsuski, bu sistemalarning xossalari mustaqillik davri o'zbek romanlarida kuzatiluvchi poetik yangilanishlarni to'laligicha izohlashga qodir emas. Chunki, milliy romanchilikda mavjud yangi belgi-sifatlar o'zining ayrim xossalarga ko'ragina G'arb adabiyotidagi shu janr namunalariga mos keladi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'zbek (Sharq) va xorij (G'arb) romanlari munosabatlar tizimida qat'iy analogiya mavjud emas. Chunki, o'zbek romani xorij romanlarining jo'ngina modeli emas. Ular o'rtasidagi zaruriy aloqadorlik millat poetik tafakkuri ehtiyojiga ko'ra yuzaga chiqmoqda. Masalan, Nurali Qobul o'z shuuri bilan irratsionalizm, ekzistensializm, modernizm, postmodernizm mohiyatini anglab yetmaganida, uning poetik ijodida jahon adabiy tajribalariga xos belgi-sifatlar bo'y ko'rsatmagan bo'lardi. Binobarin, o'xshash xususiyatlar mavjudligini shunchaki qayd qilishning o'zi yetarli emas. Hamma gap uning o'zbek

yoʻzuvchisi ichki maʼnaviy ehtiyoji, amaliy tajribasi orqali qanday ijodiy oʻzlashtirilganidadir.

Adabiyotlar tahlili. G.Markes, Ch.Aytmatov, V.Shukshin, V.Rasputin, O.Yoqubov kabi yuksak iqtidor egalarida hayot voqealarini haqqoniy tasvirlay olish isteʼdodidan tashqari dadillik, fidoyilik haqiqat uchun kurash tuygʻusi ham beadad kuchli boʻlganligini bir eslang. Nurali Qobul ham bunday ijobiy fazilatlarini hayotda va ijodda birdek namoyon qila olganligiga qoyil qolish kerak³

N.Qobul – dunyo adabiyoti muhiblaridan biri. Bu hol adib oʻz ijodi muayyan bosqichida Gʻarb adabiyoti poetik ifoda arsenali ohanrabosiga ergashib, muayyan darajada ijtimoiy-adabiy manipulyatsiya taʼsiriga tushib qolishi mumkinligini ham koʻrsatadi. Adib ijodi keyingi bosqichida kuzatiluvchi erkin va ozod tafakkurdan rang olishga boʻlgan intilishlar ong osti tasvirlariga ergashish jarayonlarining oʻtkinchi hol ekanini koʻrsatadi. Zotan, adabiyotning umidbaxsh mohiyati, ezgu mazmun va goʻzal shaklda ifodasini topadi. D.Quronov taʼkidlaganiday: “Chinakam sanʼatkor hamisha ezgulik tomonida, borliqni shu mavqedan turib aks ettiradi va baholaydi... erkinlik, jumladan, ijod erkinligi ham aslo mutlaq boʻlolmaydi, mutlaq erkinlik halokatlidir. Zero, mutlaq erkinlik daʼvosi-yu adabiyotda, avvalo, oʻzni ifodalash vositasini koʻrish sabab Gʻarbda shaytoniy ruhga toʻyingan bitiklar dunyoga keldi... haqiqiy sanʼat, jumladan, adabiyotning rahmoniy boʻlmogʻi shart... tushkun asarlar asli dillaridagi umidsizlikni yengishga chogʻlangan mualliflarning magʻlubiyati hosilasidir”⁴. Shu maʼnoda, milliy romanchiligimizdagi poetik yangilanishlarning uchta muhim jihatini koʻrsatish oʻrinlidir:

Birinchidan, har bir oʻzbek romannavisi dunyoqarashi shakllanishiga taʼsir etgan omillar, uning hayot tarzi, insoniy xarakteri, ijodiy tajribasi, badiiy didi, ijodkorlik salohiyati, poetik mahorati bilan shartlangan individual hodisadir.

Ikkinchidan, bu jarayonlarni anglashda tadqiqotchi – munaqqidning muayyan adib ijod laboratoriyasiga nechogʻlik yaqinlasha olish iqtidori, yoʻzuvchi bilan bir maʼnaviy orbitada yashashi muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, oʻzbek romani gʻoyat boy mumtoz adabiy merosdan tashqarida mavjud boʻla olmaydi.

Anglashiladiki, mustaqillik davri oʻzbek romanlarining xorijiy analoglaridan tashqari yana bir, oʻta mustahkam oʻq ildizi borki, u milliy zamindan oziqlanadi. Bu zamin xalqimiz mental tafakkuri, milliy eʼtiqodi, boy folklori, mumtoz adabiy merosi, romanchilikda qariyb bir asr davomida toʻplagan ibratli tajribasiga tayanadi. M.Alining «Ulugʻ saltanat», N.Qobulning «Temuriylar» romanlar turkumining yaratilishida orttirilgan ana shu tadribadan unumli foydalanilgan.

³ Хушбоқ Ж.. Нурали Қобул романлари XX ва XX1 аср жаҳон адабий ҳаётидаги жиддий тажрибаларда.// // Қобул, Нурали. Жон ва шон талвасаси. Тарихий роман VI. – Тошкент: “Ijod press”, 2016. 373- б.

⁴ Куронов Д. Мухими – китобхонлик даражаси ва маданияти // Шарқ юлдузи, 2015. – №1. – Б.104–106.

Ta'kidlash o'rinliki, milliy romanchilikdagi yangilanishlarning barchasi, istiqlol davri bergan imkonlar – erkin plyuralistik tafakkur asosida sintez qilinmoqda. Zotan, tafakkurdagi ozodlik bu – chinakam mustaqillikdir. Adabiy-estetik qarashlarning tubdan o'zgarishi jarayonida dominantlik maqomi milliy romaniy tafakkurga, ifoda imkoniyatlarining struktur yangilanishi esa, qisman xorijiy adabiyot tajribalariga tegishli. Zotan, milliy romanchilikda yangi mavzular, shakllar va ifoda vositalari kashf etilishini dunyo adabiyotining ilg'or an'analari ruhidan ajratish ham mumkin emas. Amir Temur hukmronlik qilgan va buyuk saltanatga asos solingan davr millatimiz tarixining eng yorqin sahifasidir. Biroq Amir Temur shaxsiyati, faoliyatiga bo'lgan munosabat tarixda har doim bir xil bo'lmagan. Buyuk sohibqironning vafotidan keyin, hatto xonliklar davrida ham, sho'ro zamonida ham Amir Temurning qadr-qimmat, shon-shuhratiga yetarlicha e'tibor berilmagan. Faqatgina jadidlarga buyuk sohibqironga “mustaqillik, ozodlik ramzi sifatida qaradilar”⁵.

Tadqiqot metodologiyasi. Qodiriyning «O'tkan kunlar»ida Otabek yuqori tabaqa vakili, «Mehrobdan chayon»da esa Anvar past, quyi tabaqadan chiqqan xalq vakili. Bu sho'ro siyosati bilan bog'liq ekanligi yaxshi ma'lum. Romanchiligimizning ilgarigi bosqichlarida ham, Anvar (“Mehrobdan chayon”), Yo'lchi (“Qutlug' qon”) romanlarining qahramonlari ijtimoiy kelib chiqishiga ko'ra xalqning quyi qatlami vakillari orasidan tanlangan edi. Ular shunday sinfiy tiplar ediki, A.Qodiriy yoki Oybek istibdod zulmi ostida xo'rlangan kishilarni butun orzu-havaslari, qayg'u-alamlari, intilish-kurashlariga xos ichki g'alayonlari bilan haqqoniy tasvirlash imkoniga ega emasdilar. Shuning uchun, milliy romanchilikning ilgarigi bosqichlarida bunday qahramonlar faqat epizodik qiyofa sifatida tasvirlanar, keskin dramatik hayotiy vaziyatlar ichidan olib o'tilmas, qalb kechinmalariga asosiy urg'u qaratilmas edi.

Mustamlakachilik zulmidan xalos bo'lgan yozuvchilar sho'rolar davrida xalqimiz boshidan kechirgan azob-uqubatlarni, ma'naviy-ruhiy iztiroblarni ro'yi-rost ko'rsatib berishni istiqlol yillaridagina asosiy maqsad qilib olishdi.

A.Dyumaning “Uch mushktyor” romanida turli zamonlarda yashagan shaxslar bir davrda yashagandek qilib ko'rsatilgan. Ko'plab badiiy mubolag'alar o'rinli ravishda qo'llangan. Nurali Qobul ham o'z romanlaridagi bunday shaxslarning muvaffaqiyatli chiqqan obrazlarini yaratgan⁶. Shuningdek, M.Alining “Shohruh Mirzo” va N.Qobulning “Jon va shon talvasasi” romanlarida bu yanada bo'rtib ko'rinadi. Muhammad Ali va Nurali Qobul Amir Temur va temuriylar to'g'risida asar yaratishda tarixiy-adabiy manbalarni puxta o'rganib chiqishgan va o'tmish voqeligini tasvirlashda ayni asarlardan unumli foydalanganlar⁷.

⁵ Зиёев Ҳ. Буюк Амир Темур салтанати ва унинг тақдири. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.7.

⁶ Хушбоқ Ж.. Нурали Қобул романлари XX ва XXI аср жаҳон адабий ҳаётидаги жиддий тажрибаларда.// Қобул, Нурали. Жон ва шон талвасаси. Тарихий роман VI. – Тошкент: “Ijod press”, 2016. 373- б.

⁷ Темур тузуклари, форсчадан Алихон Соғуний ва Ҳабибулло Кароматов таржимаси. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 1991; Амир Темур Гурагон. Зафар йўли (Таржимаи ҳол) нашрга тайёрловчи, таржимон, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи Ашраф Аҳмад. – Тошкент: Фан, 1992; Шарафуддин Али Яздий Зафарнома. Нашрга

Tarixiy shaxslarni tarixning o'zi yaratadi, aslida olam tuzugini, ijtimoiy-siyosiy voqelikni boshqa bir o'zanga burib yuboradigan shaxslar o'sha davr hayotining zarurati sifatida tarix sahnasiga chiqadilar. Yetakchilikni qo'lga kiritgan biror bir tarixiy shaxsning hayot yo'li oson va silliq bo'lmagan. Amir Temurning hayoti va faoliyati ham bundan mustasno emas. Sertashvish, sinovlarga boy, mashaqqatli umr kechirgan Amir Temur o'z davrining eng taniqli, shon-shavkatga burkangan kishilaridan biri bo'lgan.

Ulkan yoki keng qamrovli taqdirlar, tarixiy davrlar, avlodlar o'rtasidagi munosabatlar, kurashlar, ziddiyatlarni aks ettirishda roman imkoniyat ko'lamining ayricha ekanligi o'z isbotini topdi. Davr adabiyotining umumiy holatini bilishda va spetsifikasini belgilashda ham roman salmoqli mavqeda turadi. Bugungi kunda ayni janr tabiatida chuqur ichki sifatiy siljishlar, noana'naviy ilgarilashlar sodir bo'lmoqda. Bu, ayniqsa, shakliy-uslubiy, tamsiliy-ifodaviy idrok hamda tafsilotlar tasvirida kuzatilayotir. Jahon miqyosidagi romanning shakliy o'zgarish jarayonlarini, estetik hodisotni avvalgi davrlarda qat'iylashgan tayyor nazariy qoidalargagina tayanib tadqiq qilish ma'lum bir qiyinchiliklar tug'diradi. Hozirgi davr romanlariga yangicha nazariy qarashlar bilan yondoshish ehtiyoji sezilmoqda. Hatto o'ta oddiy hayotiy voqeliklar, juda sodda insoniy tuyg'ular haqidagi fikrlar-u ifodalarning nasrdagi salmog'i ortdi. Va yana ijodkor o'z qalb olamini, sezimlar dunyosini manzaralashtirish imkoniga ega ekanligini har qachongidan yaxshiroq fahmladi. Buni ilmiy til bilan ifodalaganda psixoanalitik talqin deyish mumkin. Chunki roman inson ong qatlamlariga va tarixiy davr voqeligiga nihoyatda chuqur, teran kirib bormoqda. Zotan, ma'naviy zaruriyat bo'lib qalbda avj olgan, qalbning tublarida yashirin hislar, latif mayllar mavji toshmog'i, dard-u iztiroblar go'zal badiiy bayonlarga do'nishi, turfa kechinmalarning samimiy qorishiq tasviroti kitobxonlar botiniga ham begona hol emasdir.

Xulosa. Milliy adabiyotda tarixiy roman tadriji va turlari hamda uning jahon adabiyoti bilan mushtarakligini tekshirish mustaqillikdan keyingi tarixiy romanchilikni milliy istiqlool mafkurasi nuqtayi nazaridan baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Хушбоқ Ж.. Нурали Қобул романлари XX ва XX1 аср жаҳон адабий ҳаётидаги жиддий тажрибаларда.// // Қобул, Нурали. Жон ва шон талвасаси. Тарихий роман VI. – Тошкент: “Ijod press”, 2016. 373- б.

тайёрловчи, сўзбоши, изоҳ ва кўрсаткичлар А.Ўринбоевники. – Тошкент: Фан, 1972; Шарафуддин Али Яздий Зафарнома. Сўзбоши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи Ашраф Аҳмад, Ҳайдарбек Бобобеков. – Тошкент: Sharq НМКБТ, 1997; Рун Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406). Перевод, предисловие и комментарий. И.С.Мироковой, – Москва: Наука, 1990; Гийасиддин Али. Дневник похода Тимура в Индию. Перевод с персидского, предисловие и примечания А.А.Семенова. – Москва: 1958.

2. Қуронов Д. Муҳими – китобхонлик даражаси ва маданияти // Шарқ юлдузи, 2015. – №1. – Б.104–106.
3. Зиёев Ҳ. Буюк Амир Темур салтанати ва унинг тақдири. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.7.
4. Темур тузуклари, форсчадан Алихон Соғуний ва Ҳабибулло Кароматов таржимаси. – Тошкент: Ғафур Ғулом , 1991. – Б.126.